

СВІТОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

ВИДАВНИЦТВО "БОГДАН"

ГЕНРИК СЕНКЕВИЧ

ВОГНЕМ † **МЕЧЕМ**

У двох томах

Henryk Sienkiewicz

OGNIEM I MIECZEM

TOM DRUGI

Генрик Сенкевич

ВОГНЕМ І МЕЧЕМ

ТОМ ДРУГИЙ

З польської переклав
Євген Литвиненко

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Перекладено за виданням:
Henryk Sienkiewicz. Ogniem i mieczem. Powieść. T. I, II.
Państwowy Instytut Wydawniczy.
Warszawa, 1962.

Ілюстрації публікуються з дозволу
ZODIAK JERZY HOFFMAN FILM PRODUCTION SP. Z O.O.

Складаємо щиру подяку кінорежисерові Єжи Гоффману
за люб'язно наданий ілюстративний матеріал

Роман “Вогнем і мечем” є першою частиною славетної трилогії лауреата Нобелівської премії Генрика Сенкевича, написаної на історичному матеріалі XVII століття.

У творі змальовано національно-визвольну боротьбу українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти польсько-шляхетського панування.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця.*

- © Литвиненко Є., український переклад, редагування, коментарі, 2006
- © Zodiak Jerzy Hoffman Film Production, ілюстрації, 2006
- © Видавництво “Богдан”, макет, художнє оформлення, 2006

ISBN 966-692-741-1 (серія)
ISBN 966-692-743-8

РОЗДІЛ І

Погожої літньої ночі на правому березі Валадинки рухалося у напрямку Дністра кільканадцяттеро вершників.

Йшли дуже поволі, майже нога за ногою. Попереду, на кілька десятків кроків випереджаючи інших, ніби у передовій варті, їхало двоє, але, не маючи, певно, причин остерігатися, вони не розглядалися довкола, а весь час перемовлялися, причому мало не щохвилини при-тримували коней, оглядаючись на решту почту, і тоді один із них покрикував:

— Помалу там! Помалу!

І почет іще дужче сповільнював крок, ледь-ледь посуваючись уперед.

Нарешті, виїхавши з-за пагорба, що затуляв їх своєю тінню, вершники опинилися на просторі, залитому місячним сяйвом, і відразу стала зрозумілою обережність: посередині гурту двоє коней, що йшли поряд, несли прив'язану до сидел люльку, а в ній хтось лежав.

Срібне проміння освітлювало бліде обличчя й заплющені повіки.

За люлькою їхало десятеро озброєних вершників. По списках без прапорців можна було впізнати, що це козаки. Одні вели за повід нав'ючених коней, другі їхали впорожні, але якщо ті двоє, котрі їхали попереду, здавалося, не зверта-

ли на довкілля аніякісінької уваги, ці з побоюванням і тривогою озиралися навсібіч.

Проте місцевість здавалася цілковитою пустелею.

Тишу порушували тільки стукіт кінських копит та окрики одного із передніх вершників, котрий час від часу повторював свою засторогу:

— Помалу! Обережно!

Нарешті він звернувся до свого супутника.

— Горпино, далеко ще? — спитав він.

Супутник, що звався Горпиною і насправді був переодягненою у козацьку одержу дебелою дівкою, поглянув на зоряне небо й відповів:

— Не далеко. До півночі будемо. Минемо Вороже урочище, потім Татарський розліг, а там уже й Чортів яр. Ой! Після півночі й до третіх півнів туди ліпше не потикатися. Мені байдуже, а вам кепсько може бути, ой кепсько.

— Знаю я, — мовив той, що питав, — тобі сам чорт брат, але й на чорта є управа.

— Чорт не чорт, а управи досі ніхто не знайшов, — відповіла Горпина. — Ти б, соколику, хоч би й цілий світ обшукав, а ліпшої схованки для своєї князівни не знайшов. Тут після півночі ніхто не пройде, хіба що зі мною, а в яру узагалі жива людина ногою не ступала. Хто поворожити прийде, той біля яру зупиниться й на мене чекає, аж поки вийду. Не бійся. Не прийдуть сюди ні ляхи, ні татари, ні будь-хто інший. Чортів яр страшний, сам побачиш.

— Нехай собі буде страшний, а я приходитиму сюди стільки, скільки захочу.

— Звісно, приходитимеш удень.

— Коли схочу. А стане чорт поперек дороги, роги вправлю.

— Ех, Богуне, Богуне!

— Ой, Донцівно, Донцівно! Ти про мене не турбуйся. Візьме мене чорт, не візьме — не твоє діло, тобі ж я скажу: водися ти зі своїми чортами скільки душі влізе, аби тільки

князівна біди не знала, бо якщо їй щось станеться, тебе у мене з рук ні чорти, ні упирі не вирвуть.

— Якось уже мене топили, ще коли ми з братом на Дону жили, а вдруге, у Ямполі, кат голову поголив — тож мені тепер ніщо не страшно. Але тут інша річ. Я із приязні до тебе від нечистої сили стерегтиму її, волосині з голови не дам упасти, а людей їй у мене нема чого боятися. І від тебе вона нікуди не втече.

— Ох ти, сово! Якщо так, навіщо тоді біду мені наворожила, чому кричала на вухо: “Лях при ній! Лях при ній!”?

— То не я говорила, то духи. Але, може, щось змінилося. Завтра поворожу тобі на млиновому колесі. Вода усе скаже, тільки довго треба дивитися. Сам побачиш. Але ж ти лютий пес: скажеш тобі правду — розгніваєшся і за обух хапаєшся...

Розмова урвалася, чути було тільки стукіт копит об каміння і якісь звуки, що долинали від річки, схожі на стрекотання польових коників.

Богун і вухом не повів, хоч серед ночі такі звуки могли здивувати. Він підвів голову на місяць і глибоко задумався.

— Горпино, — мовив по хвилі.

— Що?

— Ти чаклунка, ти мусиш знати. Чи правда, що є таке зілля: як нап'єшся його — і нелюба покохаєш? Любисток, здається?

— Любисток. Але твоїй біді й він не зарадить. Якби князівна іншого не кохала, годі було б із неї й ковточка, але якщо кохає, знаєш, що буде?

— Що?

— Іще сильніше покохає того, іншого.

— А згинь ти зі своїм любистком! Ворожити вмієш, а порадити — ні.

— Ось послухай: я інше зілля знаю, що в землі росте. Хто його відвару вип'є, два дні й дві ночі пластом лежатиме, не знатиме, на якому він світі. Я їй дам цього зілля, а ти...

Козак затрясся в сідлі і вступив у чаклунку свої очі, що палали у п'їтми.

— На що ти натякаєш? — спитав він.

— *Та й по всьому!* — вигукнула відьма й вибухнула гучним сміхом, наче кобилиця заїржала.

Сміх цей зловісною луною покотився ущелинами ярів.

— Сучка! — сказав отаман.

Очі його поволі згасали, він знову замислився, а потім заговорив ніби сам до себе:

— Ні, ні! Коли ми Бар брали, я перший до кляштору ввірвався, щоб її від п'яного наброду захистити і розчеребити голову кожному, хто хоч пальцем її торкнеться, а вона себе ножем і тепер світу Божого не бачить... А мацни її рукою, знов за ніж ухопиться або в річку скочить — не вберегти її тобі, нещасному!

— Ти душею лях, не козак, якщо по-козацькому не хочеш дівки приневолити...

— Якби то я був лях! — вигукнув Богун. — Якби то я був лях! — І від різкого болю за голову обіруч схопився.

— Причарувала тебе ця ляшка, — буркнула Горпина.

— Ой, здається, причарувала! — журливо відповів Богун. — Щоб мене перша куля не минула, щоб мені на палі собі життя скінчити... Одна вона у цілім світі потрібна мені, і ця одна мене не хоче!

— Дурний ти! — гнівно вигукнула Горпина. — Вона ж твоя!

— Стули пельку! — скипів козак. — А якщо вона заподіє собі смерть, тоді що? Та я себе роздеру, тебе розірву, макітру об камінь розіб'ю, людей кусатиму, як пес! Я б душу за неї віддав, славою козацькою пожертвував, утік би аж за Ягорлик, полк би свій покинув, хоч на край світу подався б, аби тільки з нею... З нею хочу жити, біля неї здохнути... От що! А вона себе ножем! І через кого? Через мене! Ножем себе! Чуєш?

— Нічого з нею не станеться. Не помре.

— Якщо помре, я тебе до дверей цвяхами приб'ю.

— Нема над нею твоєї волі.

— Нема, нема. Хай би вона мене ножем шпортнула, хоч би й убила, і то було б ліпше.

— Дурна ляшка. Чого б їй не прихилитися до тебе з доброї волі! Де вона кращого знайде?

— Допоможи мені, а я тобі дукатів горщик насиплю, і перлів теж. Ми у Барі добре підмолотилися, та й до того брали.

— Ти багатий, як князь Ярема, і славний. Тебе, кажуть, сам Кривоніс боїться.

Козак махнув рукою.

— *Що мені з того, коли серце болить...*

І знов запанувало мовчання. Берег річки ставав дедалі дикіший і пустельніший. Біле сяйво місяця робило химерними обриси дерев і скель. Нарешті Горпина сказала:

— Ось воно, Вороже урочище. Далі треба вкупі їхати.

— Чому?

— Пропаще місце.

Вони притримали коней, і за хвилину задні наздогнали їх.

Богун звівся на стременах і заглянув у люльку.

— *Спить?* — запитав він.

— *Спить*, — відповів старий козак, — *солодко, як дитина.*

— Я їй сон-трави дала, — мовила відьма.

— Помалу, обережно, — зауважив Богун, не зводячи очей із сонної, — *щоби ви її не розбудили. Місяць їй просто в личко заглядає, серденьку моему.*

— *Тихо світить, не розбудить*, — шепнув один із молодців.

І загін рушив далі. Невдовзі прибули до Ворожого урочища. Це був пагорб над самісінькою річкою, невисокий і округлий, ніби щит, що лежав на землі. Місяць заливав його сяйвом, освітлюючи біле, розкидане по ньому каміння. Де-не-де

воно лежало окремо, подекуди купами, ніби рештки якихось будівель, руїни розвалених замків і костьолів. Подекуди із землі, ніби цвинтарні надгробки, стирчали кам'яні плити. Увесь пагорб скидався на одну величезну руїну. Може, колись давно, ще за часів Ягелла, тут і вирувало людське життя, але зараз пагорб і вся довколишня місцевість, аж до Рашкова, були глухою пустелею, у якій селився тільки дикий звір, а ночами нечиста сила водила свої танки.

Справді-бо, ледве загін піднявся до половини висоти узгір'я, як легенький досі вітерець обернувся на справжній вихор, що почав облітати пагорб із похмурим, зловісним свистом, і тоді молодцям здалося, ніби з руїн долинають тяжкі зітхання, виринаючись із здушених грудей, жалібні стогони, сміх, плач, скигління дітей. Усе узгір'я почало оживати, волати різними голосами. Із-за каміння, здавалося, виглядали високі темні постаті; тіні химерних обрисів тихо прослизали між валунами, у далині поблискували в мороці якісь вогники, неначе вовчі очі, нарешті, з другого кінця пагорба, де найгустіше лежали купки каміння й руїн, почулося низьке горлове виття, якому враз заокселентували інші голоси.

— *Сіроманці!*? — прошепотів молодий козак, звертаючись до старого осавула.

— Ні, це упирі, — відповів осавул іще тихіше.

— *О! Господи помилуй!* — перелякано закричали інші, скидаючи шапки і ревно хрестячись...

Коні почали нервово прями вухами й хропти. Горпина, що їхала попереду всіх, півголосом бурчала незрозумілі слова, ніби сатанинську молитву читала. Аж коли прибули на другий кінець пагорба, вона обернулася й сказала:

— Ну, все. Тут уже добре. Я їх закляттям відганяла, а то вони надто голодні.

Усі полегшено зітхнули. Богун із Горпиною знову поїхали вперед, а молодці, котрі хвилину тому боялися перевести дух,

почали перешіптуватися й розмовляти. Кожен пригадував, що в нього колись трапилося з духами або упирями.

— Якби не Горпина, ми б не пройшли, — сказав один.

— Сильна *відьма*.

— А наш отаман і дідька не боїться. Не дивився, не слухав, тільки зі своєї милоданки очей не зводив.

— Якби із ним прилучилося те, що зі мною, він не був би такий безпечний, — озвався старий осавул.

— А що з вами, батьку Овсивію, прилучилося?

— Їхав я раз із Рейментарівки до Гуляйполя, їхав уночі повз цвинтар. Аж *бачу*, стриб щось іззаду з могили на кульбаку. Обертаюся: дитя, блідесеньке, аж посиніле!.. Певно, татари у ясир вели з матір'ю і воно померло нехрещеним. Оченята, як свічки, горять, і скімлить, скімлить! Перескочило із сідла мені на шию і, чую, кусає за вухо. О *Господи*, упир! Але недарма я у Волощині довго служив — там упирів більше, ніж людей, і там на них управу знають. Зіскочив я з коня і колодачем у землю. “Згинь! Пропади!” — а воно застогнало, вхопилося за ручку колодача і по лезу під траву втекло. Написав я на землі хрест і поїхав.

— То на Волощині стільки упирів, батьку?

— Кожен другий волох як помре — в упиря перекидається, і волоські найзатятіші. Там їх *бруколаками* звать.

— А хто сильніший, батьку: дідько чи упир?

— *Дідько* сильніший, але упир затягіший. *Дідька* як здолаєш, то він тобі служитиме, а від упирів пуття ніякого, їм аби крові напитися. Але *дідько* завше отаман над ними.

— А Горпина над *дідьками* рейментує?

— Певно, що так. Поки жива, поти рейментує. Не май вона над ними сили, отаман би їй своєї зозулі не віддав, бо *бруколаки* на дівочу кров найласіші.

— А я чув, що їм до невинної душі зась.

— До душі зась, а до тіла вони доступ мають.

— Ой! Шкода ж буде красуні! Вона ж просто як кров із молоком! Знав наш батько, що брати в Барі.

Овсивій цмокнув язиком.

— Що й казати. Не ляшка — золото!..

— А мені її жаль, — сказав молодий козак. — Як ми її у люльку клали, вона білі рученьки свої склала і так просила, так благала: “Убий, каже, не губи, каже, нещасливої!”

— Не буде її зле.

Подальшу розмову перебила, під’їхавши, Горпина.

— Гей, молодці, — мовила відьма, — це Татарський розліг. Але не бійтеся, тут тільки одна ніч на рік страшна, а Чортів яр і мій хутір уже ось-ось.

І справді, невдовзі почувся собачий гавкіт. Загін входив у горловину яру, що тягся від річки під прямим кутом, такого вузького, що четверо кінних ледве могли їхати поруч. По дну його, мінячись у місячному сяйві, змійкою біг до річки струмок. Але по тому, як вершники просувалися вперед, круті, урвисті схили розступалися, утворюючи широку долину, з боків оточену скелями, що полого здіймалися вгору. Подекуди росли високі дерева. Вітру тут не було. Довгі чорні тіні від дерев лягали на землю, а на прогалинах, залитих місячним сяйвом, сильно виблискували якісь білі округлі й довгасті предмети, у котрих молодці з жахом упізнали людські черепи й кості.

Злякано озираючись довкола, козаки час від часу хрестилися. Аж ось удалині блиснув між деревами вогник, і враз прибігли два пси, страшні, великі, чорні, з палаючими очима. Побачивши людей і коней, вони завили й загавкали. Та ось почувся Горпинин голос, і собаки вгамувалися, із важким диханням і харчанням почали бігати довкола вершників.

— Аж моторошно, — шепотіли молодці.

— Це не пси, — буркнув Овсивій, і в голосі його звучало глибоке переконання.

Тим часом із-за дерев показалася хата, за нею стайня, а далі й вище — ще одна будівля. Хата на вигляд була добротна й велика, у вікнах світилося.

— Це моя садиба, — сказала Богунові Горпина, — а там млин, що зерна, крім нашого, не меле, але я ворожиха, на воді ворожу. Поворожу й тобі. Дівчина у світлиці мешкати-ме, а якщо хочеш стіни прибрати, тоді її краще поки що у другій половині поселити. Стійте! Злазьте з коней!

Вершники зупинилися, а Горпина покликала:

— Черемисе! Агов! Агов! Черемисе!

Якась постать із пучком запалених трісок у руці вийшла на поріг хати і, піднявши вогонь над головою, мовчки придивлялася до прибульців.

Це був старий чоловік, страшенно потворний, маленький, майже карлик, зі сплющеним квадратним обличчям і розкосими, вузенькими, як щілини, очима.

— Що ти за чорт? — спитав у нього Богун.

— Ти його не питай, — мовила Горпина, — у нього язика відрізано.

— Ну ж бо, підійди ближче.

— Слухай, — вела далі дівка, — а може, ми князівну поки що у млині покладемо? А то молодці прибиратимуть світлицю й цвяхи забиватимуть, боронь Боже, ще розбудять.

Козаки, спішившись, заходилися обережно відв'язувати люльку. Богун сам турботливо за усім стежив і сам, узявшись у головах, підтримував люльку, коли її переносили до млина. Карлик, ідучи попереду, присвічував тріскою. Князівна, напоєна Горпининим відваром сон-трави, не пробудилася, тільки повіки в неї від світла тріски легенько тремтіли. Обличчя її у червоних відблисках здавалося рум'яним. Може,

дівчину загойдували розкішні сни, бо вона солодко всміхалася під час цього дивного походу, схожого на похорон. Богун дивився на неї, і йому здавалося, що серце ось-ось вискочить у нього із грудей. “*Миленька моя, возуле моя!*” — шепотів він тихо і грізно, хоч чудові риси його обличчя пом’якшилися і полум’яніли великим вогнем кохання, що спалахнув у ньому й огортав його дедалі дужче, — так вогонь, залишений мандрівцем, розгоряючись, охоплює дикі степи.

Горпина, йдучи поруч, зауважила:

— Прокинеться від цього сну — здоровою стане. Рана загойтється, вона одужає...

— *Слава Богу! Слава Богу!* — відповів отаман.

Тим часом молодці почали перед хатою знімати із шести коней величезні в’юки й вивантажувати килими, парчу та інші коштовності, узяті в Барі. У світлиці розпалили сильний вогонь; одні заносили покривала, другі оббивали дерев’яні стіни кімнати. Богун не лише подумав про безпечну клітку для своєї пташки, а й вирішив цю клітку прикрасити, аби неволя не здалася пташці нестерпною. Невдовзі, повернувшись із млина, він сам пильнував за роботою. Ніч уже добігала кінця, і бліде місячне сяйво вже згасло на маківках скель, а у світлиці ще приглушено стукали молотки. Проста світлиця дедалі більше скидалася на покій. Нарешті, коли вже стіни було завішено, а долівку застелено, сонну князівну принесли й поклали на м’які подушки.

Потім усе стихло. Тільки у стайні ще певний час лунали вибухи сміху, схожого на кінське іржання: це молода відьма, бавлячись на сіні з козаками, роздавала їм тумачи й поцілунки.